

K počiatkom slovenskej historickej geografie – vedecký prínos Františka Bokesa

Ladislav TAJTÁK

Abstract: *The paper concerns with scientific works of František Bokes with the view to his active participation in the field of historical geography development in Slovakia. Some papers discussing were published in the past, though historical geography as individual scientific discipline was founded as far as within Czechoslovak historical geography. The work of František Bokes focuses on development of conceptions about the Slovak territory in the 19th century as the Slovaks are in the national, political and cultural life the independent nation with all attributes of modern nation.*

Key words: *Historical Geography, František Bokes, Slovakia*

Úvodom v našom krátkom príspevku chceme načrtnúť obraz o vzniku a vývine slovenskej historickej geografie ako vedeckej disciplíny so zreteľom na prínos Františka Bokesa v tejto oblasti. V minulosti nielen na Slovensku, ale i v českých zemiach a v Uhorsku nevytvorili sa priaznivé politické a vedecké podmienky pre vyčlenenie historickej geografie z celkového geografického rámca. Z pera slovenských autorov publikovali sa menšie príspevky, ktoré mali charakter historicko-geografický, ale vedecké práce sa publikovali až po vzniku Československa. Ako samostatný vedecký odbor historická geografia vznikla až v období 60. rokov v rámci československej historickej geografie a vydávania zborníka „Historická geografie“ ako neperiodického zborníka od roku 1968. V tejto etape vývoja slovenská historická geografia sa sústreďovala na výskum a spracovanie malých geografických oblastí, na historickú regionálnu geografiu, a na vydanie Vlastivedného zborníka obcí na Slovensku. Ďalšími témami boli práce a štúdie zamerané na geografiu obyvateľstva, dejiny slovenskej kartografie, na osídlenie Slovenska a na regionálnu geografiu. Pre pedagogické účely boli v tom období spracované aj skriptá.

V našom príspevku budeme sa venovať vedeckým prácam Františka Bokesa so zreteľom na jeho aktívnu účasť na poli rozvoja historickej geografie na Slovensku. Vyštudoval odbor dejepis a zemepis a z počiatku pôsobil ako stredoškolský profesor, neskôr bol redaktorom novín a v r. 1939 - 1943 bol asistentom v Historickom seminári na FF UK v Bratislave. Po založení Historického ústavu Slovenskej akadémie vied stal sa jej riaditeľom a po roku 1949 sa vrátil na Historický ústav SAV, kde sa venoval výskumu problematike dejín Slovenska 19. storočia, ale aj výskumu historicko-geografickému tohto obdobia.

V krátkej dobe sa nám nepodarilo získať všetky jeho významnejšie práce, preto ich budeme interpretovať len z hľadiska obsahu v prehľade. Prvou jeho väčšou prácou bola štúdia o Bratislave z hľadiska sídelno-geografického na tému o vývine jej osídlenia tak po stránke historickej, ako i geografickej. Pre prínos v tejto oblasti bola jeho práca ocenená Maticou Slovenskou. Na túto problematiku nadväzovala jeho práca o životnom priestore v minulosti a dnes. Možno poznamenať, že otázka životného prostredia frekvetovala v tej dobe aj v dôsledku politických pomerov a vedeckej diskusie o teórii tzv. Lebensraum. Možno povedať, že vznik Slovenskej republiky a viedenská arbitráž nepriamo ovplyvnili aj jeho výskum na otázku sídelného priestoru v jeho historickom vývine. Tento vývin v štúdiu je interpretovaný na základe geografickom, čo je prínosom pre poznávanie dejín Slovenska v širších súvislostiach. Zdôrazňuje sa v nej, že osobitosti historického vývinu Slovákov neurčovali len politické udalosti a historické činitele, ale aj samotný prírodný rámec krajiny. Predstava o prírodných hraniciach Slovenska v 19. storočí bola skôr živelne ohraničená územím od Tatier po Dunaj, od Bratislavy po Užhorod.

Význam v jeho základnej práci o vývine predstáv o slovenskom území v 19. storočí sa nám javí v tom, že v tomto období Slováci už vystupujú v národnom, politickom a kultúrnom živote ako svoj-

bytný národ so všetkými atribútmi moderného národa. Bolo to v období, kedy maďarské vládnuce kruhy dávali Slovákom najavo, že ich neuznávajú za národ a že v ďalšom období nastúpili aj na cestu násilnej maďarizácie. V úvodnej časti práce F. Bokes konštatuje, že predstavy o rozsahu slovenského územia neboli jasné slovenskej spoločnosti, k čomu my dodávame, že jednou z príčin tejto skutočnosti bolo i to, že Slovensko nemalo v Uhorsku také samosprávne postavenie ako Chorvátsko. Z hľadiska fyzicko-geografického povrchu slovenské sídelné územie autor charakterizoval ako kotlinové, čo malo za následok roztrieštenosť národného telesa, ktoré sa rozpadávalo do niekoľkých skupín. Prejavovalo sa to najmä etnografickými znakmi, ktoré pre svoju izolovanosť a samostatný vývin viedli k vzniku dialektov a krajových osobitostí. K tomu možno dodať, že tento jav bol už dobre známy aj štúrovcom, ktorí z tohto stavu hľadali aj východiská. Podľa F. Bokesa túto roztrieštenosť prekonávali moderné dopravné prostriedky spájajúce od seba oddelené kraje a oblasti, ktoré zemepisne boli od seba vzdialené a javili sklon k osobitnému nežiaducemu vývinu národného života, ako to bolo na východnom Slovensku.

Za prvý pokus o určenie rozsahu územia slovenského etnika považuje Bokes Čaplovičovú mapu z r. 1823 v práci *Gemälde von Ungarn* s prílohou etnografickej mapy podľa J. Lipského. Túto etnickú hranicu na východe sleduje čiarou Bardejov – Hanušovce – Trebišov, ale vynecháva tzv. Sotákov mimo etnickej hranice (ako slovensko–rusínske obyvateľstvo). Južnú hranicu udáva od Trebišova na Košice, pod Rožňavu a Rimavskú Sobotu. Podrobnejšie vymedzenie územia Slovenska sleduje v Šafárikovom diele *Slovanský národopis* (1842). Podľa P. J. Šafárika Slováci obývali 15 stolíc, ktorých počet obyvateľov odhadoval na vyše 2,7 milióna.

Revolučné udalosti 1848 - 1849 vytvorili priaznivú politickú klímu na vyjadrovanie úvah, názorov, požiadaviek a na určenie etnických hraníc Slovenska a jeho postavenia aj mimo hraníc Uhorska ako korunnej zeme rakúskej. V tejto súvislosti F. Bokes sa podrobnejšie zaoberá plánmi rakúskych i maďarských politických predstaviteľov na otázky štátoprávneho postavenia Slovenska. František Hánrich ako dôverník viedenskej vlády v svojom projekte navrhoval oddelenie Slovenska od Uhorska a jeho začlenenie do Rakúska. Požadoval tiež rozdelenie Slovenska na 3 jazykové oblasti: na oblasť čisto slovenskú, na oblasť, v ktorej slovenské obyvateľstvo prevládalo a na oblasť, v ktorej Slováci boli roztrúsení. Podľa Bokesa tento návrh predstavoval územie s najväčším rozsahom. Nadväzujúc na tento návrh slovenskí politickí predstavitelia predkladali požiadavku, aby Slovensko získalo osobitné postavenie v Rakúsku ako korunná krajina na základe etnickom. Slovensko malo byť rozdelené na 4 dištrikty: Dolné a Horné Považie a na Banský a Toryský kraj. Porážka revolúcie zmarila tieto plány, ale pád Bachovho absolutizmu odznova utvoril politickú klímu, v ktorej slovenskí predstavitelia predložili plán hornouhorského slovenského Okolia na etnickom podklade. Okolie malo mať 16 okresov, na východe Prešovský a Košický. F. Bokes k tomu dodáva, že toto vymedzenie bolo len na základe etnických argumentov a bez historických a geografických údajov a požiadaviek. V súvislosti s týmito návrhmi bola formulovaná aj požiadavka na spracovanie geografickej mapy Slovenska. Túto úlohu mal realizovať Dionýz Štúr, ktorý v svojom návrhu vynechal oblasť východného Slovenska ako takú, ktorá je vraj osídlená prevažne Rusínmi. K tomu poznamenávame, že v tom období otázka osídlenia Rusínov a Slovákov nebola ešte vedecky objektívne preskúmaná a preto došlo aj k takým diskusiám pre i proti. Podrobnejšie sa k tejto otázke vyjadril F. Bokes v štúdiu o slovenskej mape v Uhorsku. Vedecko–politický spor o tom, či východné Slovensko má byť zahrnuté do mapy Slovenska bol kladne rozhodnutý v prospech celistvosti Slovenska, ale po Rakúsko–maďarskom vyrovaní nevytvorili sa už podmienky na jeho realizáciu. Maďarské vládnuce kruhy, tak ako neuznávali osobitosť slovenského národa, tak ani nepripustili, aby bola realizovaná mapa Slovenska ako osobitná politicko–administratívna oblasť.

F. Bokes venoval pozornosť aj kartografii a v tejto súvislosti spracoval historický atlas k slovenským dejinám. V tomto odbore pokračoval aj pri spracovaní a vydaní Atlasu československých dejín nielen ako autor máp so slovenskou tematikou, ale aj ako vedecký redaktor slovenskej časti. V spolkovvej činnosti F. Bokes bol veľmi aktívny, čo sa prejavovalo aj v tom, že bol členom predsedníctva Komisie pre historickú geografiu, demografiu, kartografiu a štatistiku pri Historickom ústave SAV v Bratislave. I keď v tejto oblasti bol F. Bokes veľmi aktívny, jeho výskumná a publicistická činnosť bola vo väčšej miere venovaná dejinám Slovenska, v rámci ktorých sa veno-

val hlavne problematike dejín Slovenska 19. storočia. Na záver môžeme konštatovať, že František Bokes, v počiatočnom období formovania sa historickej geografie ako vedeckej disciplíny, sa významnou mierou zaslúžil o jej rozvoj a napredovanie.

Literatúra

- BOKES, F., 1938-1939: Vývin osídlenia mesta Bratislavy. In: Muzeálny slovenský zborník, Martin.
- BOKES, F., 1942: Pokus o slovenskú mapu Uhorska r. 1866/67. In: Zborník Matice Slovenskej.
- BOKES, F., 1942: Historický atlas k slovenským dejinám. Bratislava.
- BOKES, F., 1943 : Slovenský životný priestor v minulosti a dnes. Bratislava.
- BOKES, F., 1945: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Bratislava.
- BOKES, F., 1946: Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť. IV. zv. Slovenskej vlastivedy. Bratislava.
- BOKES, F., 1967: Snahy o organizovanie slovenskej vedy od konca 19. storočia do vzniku SAV. Bratislava.
- ČAPLOVIČ, J., 1975: O Slovensku a Slovákoch. Bratislava.
- ČERVENÁK, P., 1844: Zrcadlo Slovenska. Pešť.
- HURBAN, J. M. Prítomnosť a obrazy zo života tatranského. Nitra
- HURBAN, J. M., 1965: Pohľad na Slovensko. In: Slovenská čítanka. Banská Bystrica.
- JELEČEK, L., 1983: Nástin vývoje Československej historickej geografie. In: Historická geografie, č. 22, Praha.
- POLLA, B., 1968: PhDr. František Polla (1906-1968). Historický časopis 1968.
- ŠLOSIARIK, J., POKORNÝ, O., 1967: Kapitoly z historickej geografie. Bratislava.
- TAJTÁK, L.: Východné Slovensko ako regionálny fenomén. Historický časopis.
- VANIŠ, J., 1969: Za PhDr. Františkom Bokesom. In: Historická geografie 2. Praha 1969
- Uhorské Slovensko, Pešťbudínske vedomosti, č.19, 1868.

To the Beginning of Slovak Historical Geography – Scientific Asset of František Bokes

Ladislav TAJTÁK

Summary: The short contribution depicted the establishment and development of Slovak historical geography with the view to the asset of František Bokes. Some papers discussing were published in the past, though historical geography as individual scientific discipline was founded within Czechoslovak historical geography. The scientific works of František Bokes dealt with settlement geographical and later historical geographical issues. The main piece of work is a monograph about the development of concepts of Slovak territory in the 19th century. František Bokes was very active researcher as well as organizer. He was a member of commission for Historical Geography, Demography, and Cartography. Thanks to his works Historical Geography developed in its early history.

Adresa autora:

prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc.
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta,
Univerzita P. J. Šafárika
Jesenná 5, 040 01 Košice